

NEF'Î'NİN GAZELLERİNİN MAHLAS BEYİTLERİNDE ŞİİR VE ŞAİR

Döndü Akarca

ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı ABD
Doktora Öğrencisi

ÖZET

Mahlas, şairlerin şiirlerinde kullandıkları takma addır. Hangi şiirin kime ait olduğu mahlaslarından anlaşılır. Mahlas, adeta bir gelenek halini almış ve usta şair, yeni yetişmekte olan şaire mahlas bulmuştur. Şairin mahlasını kullandığı beyte genellikle mahlas beyti adı verilir. Mahlas beyitleri, bir bakıma şiirin sona erdiği, şairin halâsa erdiği bölümdür. Şair, bu beyitte mahlasını kullanarak tecrid sanatı yapar ve kendini soyutlar. Böylece bu son bölümde ne söylemek istiyorsa onu daha rahat söyler.

Mahlas beyitleri aynı zamanda tefahhur amacıyla kurulan beyitlerdir. Şair, burada kendi övgüsünü yapar. Bunu yaparken kendi şairliğinden ve dönemin şiir zevkinden de bahseder.

Yapılan araştırmalar, şairlerin, mahlas beyitlerinde de şiir, şairlik ve dönem üzerine düşündüğünü, yorumda bulunduğunu göstermektedir. Biz de bu nedenle sözünü açıkça söylemekten çekinmeyen bir şair olarak bilinen Nef'î'nin gazellerindeki mahlas beyitlerini bu bakımdan incelemeye çalışacağız. Söz konusu beyitlerdeki şiir ve şairle ilgili görüşleri tespit edip değerlendirmeye çalışırken döneme ait dikkatimizi çeken ipuçlarını da belirlemeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Nef'î, gazel, mahlas beyti

ABSTRACT

Appellation is the nickname that the poets use in their poems. It is understood which poems belong to which poets from the appellation. Appellation became a kind of tradition in time and master poets have found appellation for the new poets. The verse in which the poet uses appellation is usually called the appellation verse. Appellation verses are in one way, the end of the poem, and also the part in which the poet gets the salvation. Poets, in this verse, apply the art of insulation and isolate themselves. Thus, they say what it is they want to say in a more free way.

Appellation verses are, at the same time, the verses that are formed for the purpose of self-praising. Poets praise themselves in this verse. As they are doing this, they talk about their poetry, and the style of poetry of the period.

Research conducted so far shows that poets think and thus make comments on the issues such as poems, poetry, and the period. In this paper, we, therefore, will try to analyze the appellation verses of the lyric poems from this perspective of the poet "Nef'î" who was known as the straightforward poet. As we determine and evaluate the

points of view regarding the mentioned poems and poet, we will try to determine the clues that have attracted our attention regarding the period.

Key words: Nef'î, lyric poems, appellation verse

GİRİŞ

Bu yazımızda Divan edebiyatının yergi ve övgü ustası olarak bilinen Nef'î'nin (17.yy.) Divanı'nda yer alan gazellerin mahlas beyitleri üzerinde duracağız. Mahlas beyitlerinden yola çıkarak, Nef'î'nin şiir ve şair konusundaki düşüncelerini öğrenmeye çalışacağız. Böyle bir çalışma, dönemin edebiyat anlayışı hakkında da bir fikir sahibi olmamızı sağlayacaktır.

Mahlas, özellikle Divan edebiyatındaki şairlerin kullandıkları takma ada verilen isimdir; ancak bazı şairlerin, gerçek adlarını da mahlas olarak kullandıkları bilinmektedir. Mahlaslar, yeni yetişen şairlere genellikle üstad bir kişi tarafından verilmektedir. Gazelerde şairin mahlasının geçtiği beyit için tâc, tâc beyit veya çoğunlukla mahlas beyti terimi kullanılmıştır. Şairler, mahlaslarını şiirlerin sonunda kullanırlar. Bu açıdan bakıldığında mahlas beyitleri aynı zamanda şiirin sona erdiğini gösterir.

Mahlas beyitlerinde şairler, kendilerine ait görüşlere yer verirler. Bunu daha çok tefahhur amaçlı yaparlar. Bu durum özellikle Nef'î'de hat safhadadır. Çünkü Nef'î, övdüğü kişi kadar kendisini de övmeyi bilmiş bir şairdir. Divan edebiyatında şairler, kendilerinden hareketle bu övünmeyi yaparken ister istemez şiir ve şairle ilgili görüşlerini de belirtirler. Böylece şiirde aranan ortak zevk ve değerler hakkında bilgi sahibi oluruz.

Burada şairler, mahlaslarını kullanarak tecrid sanatı yaparlar. Bu durum, şairin söyleyeceklerini daha rahat söylemesini sağlar. Çünkü şair, tecrid sanatıyla birlikte kendisini de soyutlamış olur.

Mahlas beyitlerinde çıkardığımız bilgiler doğrultusunda çalışmamızı üç ana başlık altında toplamayı uygun gördük: şiir (eser), şair (yaratıcı) ve çevre.

1) Şiir (Eser):

Divan şairi, şiire yönelik yaptığı değerlendirmelerde çoğunlukla eserinde işlediği konuları dile getirmiştir. Beyitler incelendiğinde Nef'î'nin de ele aldığı konudan söz ettiği, onu tanıttığı, tasvir ettiği görülür. Hatta pek çok yerde ondan övgüyle bahsetmesi dikkat çekici bir yöndür.

Nef'î, mahlas beyitlerinin bir kısmında, gazelde aranan ortak zevk ve değerleri yansıtmaktadır. Bu zevki ve değeri, şiirle ilgili birtakım terimler kullanarak yansıtır. Bunları şöyle ifade edebiliriz:

**Âbdârî: Yaraşır Nef'î bu şî'r-i âbdârî âleme
Ber-güzâr eylerse mânend-i gül-âb-ı Edrine (G. 118)¹**

¹ Nef'î bu nükteli, güzel şiiri âleme Edirne'nin gül suyu gibi hediye ederse yakışır.

Âb u tâb: **Âb u tâb eksik değil şi'rinde ey Nef'î senin**
Yâr gâhî lutf eder gibi sana gâhî itâb **(G. 8)²**

Bî-bedel: **Her şi'ri gerçi tâ ezel düştükçe söyler bî-bedel**
Nef'î'nin ammâ bu gazel zeyn etdi dîvânın yine (G. 103)³

Şair, gazellerinde “ma'nâ, lafz, edâ, şîve, nükte, nazm” gibi şiir terminolojisini ilgilendiren bilgiler de verir. Nef'î az ya da çok bu unsurlara da değinmiş, böylelikle şiirin kompozisyon yönünü de göz önünde bulundurduğunu göstermiştir. Bu kelimeler, birebir sözlük anlamlarıyla kullanılmayıp şiir içindeki kullanımına göre farklı anlam kazanmaktadır. Şair, bazı beyitlerde yalnızca şiirin bu unsurlara sahip olduğunu söylemekle yetinir. Şiirin bu özelliklere sahip olması zaten bir değer ölçüsüdür.

Şiirde aranan niteliklerden biri “ma'nâ”dır. Nef'î'nin şiirinin lafzı aşına, ma'nâsı ise gariptir. Yani onun şiirlerinin sözlerini herkes aşağı yukarı bilir; ama şiirlerinin ne anlam taşıdığını bilmek kolay değildir. Bu nedenle gariptir. Şair, manâ sözcüğüyle içsel olanı, lafz sözcüğüyle görüneni kast etmekte ve içsel olanı anlamının her zaman zor olduğunu ifade etmektedir.

Yâr u bigâne müsellemler tutsa ey Nef'î n'ola
Şi'rimin hep âşinâdır lafzı ma'nâsı garîb (G. 11)⁴

Şiirde aranan özelliklerden bir diğeri, onun “pâkîze” olmasıdır. Pâkîzelik, daha çok şiirin içerik yönüyle ilgilidir. Bununla sözün açık, yalın, anlaşılır söylenmesi, dilinin akıcı olması gibi durumlar ifade edilmiştir. Nef'î, “pâkîze” sözcüğünü, “suhan, gazel, güftâr, kelâm, edâ ” sözcüklerinin sıfatı olarak kullanmıştır.

Kimse taklîd edemez sözde sana ey Nef'î
Böyle pâkîze-gazel tab'-ı Hudâ-dâd ister (G. 35)⁵

Şair, şiirinin gereksiz sözcüklerden arındırılmış, saf, yalın, temizlenmiş olduğunu ifade etmek için “pâkîze-güftâr ” ve “pâkîze-suhan ” sözlerini kullanır.

Her dilden olur âb-ı musaffâ gibi cârî
Ey Nef'î nedir sende bu pâkîze-suhanlık (G. 70)⁶

² Ey Nef'î, sevgilinin bazen lutfedip bazen azarlaması gibi, senin şiirinde de güzellik eksik değil.

³ Gerçi - Nef'î - ezelden beri her şiiri eşsiz bir şekilde söyler; ama yine de onun divanını bu gazel süsledi.

⁴ Ey Nef'î, şiirimin sözleri herkesçe bilinmekte, ma'nâsı ise gariptir. Dostlar ve başkaları bunun doğruluğunu kabul etmiş olsa ne olur?

⁵ Ey Nef'î, söz söylemede kimse seni taklit edemez. Çünkü böyle pâkîze-gazeller söylemek, Allah vergisi bir yetenektir.

⁶ Ey Nef'î, sendeki bu pâkîze söz söyleme yeteneği nedir? Her dilden saf su gibi akar.

**Biz de ey Nef'î n'ola tertîb-i divân eylesek
Az ise eş'ârımız pâkîze-güftâriz hele (G. 102)⁷**

Şiirde aranan niteliklerden bir diğeri “edâ”dır. “Edâ”, şiirin dış yapısıyla yani şekil ve üslûbuyla ilgilidir. Bir şairin kendine özgü tavrı, hâlidir. Bir bakıma söyleyiş tarzı demektir. Nef'î, kendindeki edâya benzer tarzda başka bir edâ görmemiştir. Bununla söyleyişinin farklı olduğunu dile getirir. Bu yönüyle şair, özgündür ve bununla da övünür. Aynı yapıyı başka bir mahlas beytinde de görmek mümkündür.⁸

**Nef'î ne söz edâsına Urfî vü Hâfızın
Ammâ benim ser-âmed ü mümtâzdır sözüm (G. 78)⁹**

Edânın da kendine özel vasıfları vardır. Nef'î “pâkîze-edâ” ifadesini kullanmıştır. Bu kullanımla şiirlerini açık, akıcı bir üslûpla söylediğini ifade etmek istemiştir.

**Sâhir değil şâiriz ammâ söze gelsek
Nef'î gibi mu'ciz-dem ü pâkîze-edâyız (G. 55)¹⁰**

Şair, başka bir beytinde de kendisini pâkîze-edâlî olarak nitelendirir. Bu da pek çok şair gibi Nef'î için de övünç kaynağıdır.

**Bâde bu gûne safâ vermez idi meclise ger
Bulmasak Nef'î-yi pâkîze-edâyı bu gece (G. 112)¹¹**

Nükte kelimesi, şiirde ince manâyı ifade eder. Nef'î de gazellerinde bu kelimeyi daha çok “ nükte-senc/ân ” şeklinde kullanılmıştır.

**Bana sor Nef'î hemân kadr-i dür-i güftârını
Nükte-sencân-ı İlâhî hem-demdir bana (G. 1)¹²**

⁷ Ey Nef'î, biz de divân tertip etsek ne olur? Şiirlerimiz az olsa da saf sözlerimiz vardır.

⁸ Mânendi mi var Nef'î-i pâkîze-keâmın

Bir kimsede gördün mü dahi tarz-ı edâsın (G. 93)

⁹ Ey Nef'î, Urfî ve Hâfız'ın edâsına söz söylenemez; ama benim sözüm başta giden, seçkin bir sözdür.

¹⁰ Biz büyücü değil, şairiz; ama sıra söz söylemeye geldiğinde Nef'î gibi nefesi mu'cize tesir edici ve güzel söz söyleyiciyiz.

¹¹ Eğer bu gece, pâkîze-edâlî Nef'î'yi bulmasaydık; şarap, meclise böyle bir safâ vermezdi.

¹² Ey Nef'î, söz incisinin kıymetini bana şimdi sor. İlâhî nükte değerlendirenler bana arkadaştır.

“Edâ” ile birlikte “nâdir” kelimesinin de kullanıldığını görüyoruz. Bunun kullanılma sebebi de yine özgünlüğü ifade edebilmektir. Çünkü Divan şiirinde önemli olan, özgünlüğe ulaşabilmektir. Burada da “nâdir” kelimesi, az bulunan söyleyiş tarzı için kullanılan bir ifadedir.

**Gelsin benimle var ise meydâna Nef’îyâ
Bir böyle tarz-ı tâze vü nâdir edâ bilir (G. 41)¹³**

Şiirde önemli görülen özelliklerin diğerleri “hâs ve tâze”dir ki, yine bunlar da şiirde özgünlüğü ifade eden kavramlardır. Nef’î şiirde kendisine farklı kapılar açabilecek bir şairdir. Çünkü o, kendisine özgü, yeni bir tarz geliştirmiştir.

**Ne mazmûnlar ne vâdîler bulur seyr eylesen Nef’î
Yine bir tarz-ı hâs u tâze îcâd etdiğin görsek (G. 66)¹⁴**

Nef’î, Divanında şiir için “dür-i güftâr, cevâhir, dür, âb-ı hayat” terimlerini kullanmıştır. Ayrıca sözün şûh ve nâzik olması da şiir için önemli bir özelliktir.

**Ne feyz alır dil ü destinden ey Nef’î k’olur dâ’im
Kalem câdû-yı Îsâ-dem suhan hem şûh u hem nâzik (G. 67)¹⁵**

Nazm’la kast edilen, nazım tekniği veya nazım üslubudur. Şair bunu ifade ederken “şîve” kavramıyla bağlantılı düşünür. Beyitten hareketle nazımın, şiir yerine kullanıldığını söyleyebiliriz. Böylece onu üstün kılan noktanın, şiirlerindeki şîvenin, söyleyiş tarzının olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

**Nef’î bu nezâketle benim şîve-i nazmım
Râcih görünürse n’ola tarz-ı hasen üzre (G. 111)¹⁶**

Nef’î kalemine de pek çok övgüde bulunur. Kalemle ilgili benzetmelerini şöyle sıralayabiliriz: Câdû-yı Îsâ-dem¹⁷, kilk-i dür-efşân¹⁸, Hz. Meryem¹⁹, sünbül, dür, dür-efşân²⁰, ney²¹, oluk²²

¹³ Ey Nef’î, böyle nâdir bulunan yeni bir tarz geliştiren varsa benimle meydana gelsin.

¹⁴ Nef’î ne zaman yeni, özgün bir tarz oluştursa, bu tarzı görünür kılacak mazmunları ve zemini de bulur.

¹⁵ Ey Nef’î, kalem ve söz, senin gönlünden ve elinden o kadar çok feyz alır ki kalem, Îsâ nefesli bir büyücü; söz ise dâima şûh ve nâziktir.

¹⁶ Ey Nef’î, bu nezâketle nazımın şîvesi, bu güzel tarzdan daha üstün görülürse ne olur?

¹⁷ Ne feyz alır dil ü destinden ey Nef’î k’olur dâim
Kalem câdû-yı Îsâ-dem suhan hem şûh u hem nâzik (G. 67)

¹⁸ Söylemez söylemez ammâ söze gelse Nef’î
Ne cevâhir dökülür kilk-i dür-efşânından (G. 92)

¹⁹ Feyz-i Rûhü’l-Kudüs’ü eyledi icrâ Nef’î
Meryem-âsâ kalemi nâdire-zây oldu yine (G. 107)

Konuyu somutlaştırması açısından iki tanesini örnek olarak vermeyi yeterli buluyoruz.

Felek, âb-ı hayât olan sözlerle dolsa buna şaşılmamalıdır. Çünkü Nefî'nin kalemi bunlar için bir oluktur. Yani Nefî, benim sözlerim âb-ı hayât gibidir ve oluk olan kalemimden çıkmıştır, diyor.

**N'ola gark olsa felek âb-ı hayât-ı suhâna
Lûle-i hâme-i Nefî [gibi] mîzâb olıcak (G. 62)²³**

Şair, sümbüldeki çiğ damlaları ile kalemdeki mürekkep damlaları arasında şeklen bir ilişki kurar. Böylelikle elde bulunan ve inciler saçan kalemi, çiği çok olan bir sümbül olarak canlandırır. Hatta şair, çiğinin çok olması yolunda dilekte bulunmaktadır.

**Bir sünbüle benzer ki ola şebnemi vâfir
Nefî yine bu kilk-i dür-efşân elimizde (G. 110)²⁴**

2) Şair:

Divan şairi, şiir üzerine yaptığı tanıtım ve değerlendirmenin bir benzerini şair için de yapar. Şair, kendi kişiliğinden, şair olarak varlığından bahseder. Bunu da mahlas beyitlerinde övgü yoluyla gerçekleştirir.

Mahlas beyitlerinin bir kısmında Divan edebiyatındaki genel şair profilinden bahseder. Divan şairinin ârifliği, rindliği, âşıklığı... gibi yönleri üzerinde durur. Ancak bu özellikler daha çok şairin, şairlik yönünden gelen vasıflarıdır.

Divan şairi, ortaya koyduğu eserlerle değer göreceğinin farkındadır. Bu nedenle sözleri, mücevher kadar değerli olmalıdır. Aksi takdirde eserlerine rağbet olmayacaktır. Nefî bunu bûriyâ-bâfân (hasır dokuyanlar) ile şair-i zer-dûz (sırma işleyen şairler)u kıyaslayarak yapar ve altın işleyenin hasır dokuyana göre daha hünerli olduğunu ve altın işleyenin daha çok rağbet göreceği sonucunu çıkarmamızı sağlar.

**Aceb mi bûriyâ-bâfân-ı nazma kılmasak rağbet
Bizim Nefî gibi bir şâir-i zer-dûzumuz vardır (G. 36)²⁵**

²⁰ Bir sünbüle benzer ki ola şebnemi vâfir
Nefî yine bu kilk-i dür-efşân elimizde (G. 110)

²¹ Nefî nedir ney-i kaleminde bu nağmeler
Güya ki her terânedede bir sâza başladı (G. 126)

²² N'ola gark olsa felek âb-ı hayât-ı suhâna
Lûle-i hâme-i Nefî [gibi] mîzâb olıcak (G. 62)

²³ Nefî'nin kaleminin borusu, oluk olunca felek, söz âb-ı hayâtına boğulsa ne olur?

²⁴ Ey Nefî, bu inciler saçan kalem, elimizde bir sümbüldür ki çiği çok olsun.

²⁵ Nazmın hasır dokuyucularına rağbet kılmasak bu şaşılacak bir şey midir? Çünkü bizim sırma işleyici Nefî gibi bir şairimiz vardır.

Nef'î, sözlerinin hem yakıcı hem de safâ verici tarafının olmasıyla kıvanç duyar. Sözlerinin bu nitelikte olmasını normal karşılar. Çünkü gelenekteki şair tasavvuru gibi o da şarabın esîri ve aşkın tutkunudur. Bundan hareketle Nef'î'ye göre; şair sözü, yakıcı ve zevk verici olmalıdır, diyebiliriz.

**Nef'î esîr-i bâde giriftâr-ı aşktır
Sûz u safâdan olmasa hâlî n'ola sözi (G. 123)²⁶**

Şair, suhan-perdâz olmalıdır. Çünkü şairin değeri, üslûbuyla anlaşılır. Sözün açık, fasîh olması, üslûpla ilgili özelliklerdendir. Nef'î, suhan-perdâz bir şair olduğu için övünür.

**Meded tîg-ı zebânından sakınsın gamze-i sâkî
Söze geldikçe Nef'î-yi suhan-perdâz mestâne (G. 115)²⁷**

Şair mucizeler yaratabilmelidir. O, olanı değil, derinlerde gizli olanı ortaya çıkarmalıdır. Şiir, derin hayâllerle, renkli söyleyişlerle süslenmelidir. Bu şiirlerle şâir, etrafındakileri etkisi altına alıp sihirler. Bu noktada onun bir şair mi yoksa sâhir mi olduğu bilinmez. Âdeta bu iki kavram birbirine karışır.

Nef'î de şiirlerinde i'câz'a düşkündür. Çünkü i'câz, şairliğin en üst derecesidir. Nasıl ki mucizeler insanları hayran bırakıp şaşırtırsa, Nef'î de aynı şeyi şiirleriyle yapmak istiyor. Bu şaşırtıcılıktan dolayı "mucize" ile "sihir" birlikte düşünüyor.

**Kimse tahkik edemez sâhir midir şâir midir
Bir bilir yok Nef'î-yi mu'ciz-beyâmı bilmiş ol (G. 75)²⁸**

Başka bir beyitte ise Nef'î'ye göre, pek çok şair, mucizevî nefes sahibi olduklarını göz ardı edip sâhirliği reddetmekte ve yalnızca şairliği kabul etmektedirler. Diğer bir ifadeyle Nef'î, şairlerin aynı zamanda bir sâhir olduğu görüşündedir.

**Sâhir değil[iz] şâiriz ammâ söze gelsek
Nef'î gibi mu'ciz-dem ü pâkîze-edâyız (G. 55)²⁹**

²⁶ Nef'î, şarabın esiri, aşkın tutkunudur. Onun sözü, yakıcılıktan ve zevkten boş olmasa ne olur?

²⁷ Fasîh söz söyleyen Nef'î, kendinden geçmiş bir şekilde söz söyledikçe sâkînin gamzesi, onun kaleminin kılıcından sakınsın. - Çünkü onun kılıç gibi kalemi, sâkînin gamzesinden daha keskin, daha yakıcı, daha can alıcıdır. -

²⁸ Anlatışı herkese benzemeyen Nef'î'yi bilenler, onun şair mi yoksa bir büyücü mü olduğunu ayırt edemezler. Çünkü bu ayrımı yapabilen biri yok.

²⁹ Büyücü değil şâiriz; ama söz söylemede hepimiz Nef'î gibi acze düşürücü nefesi olan, pâkîze-edâlıyız.

Her ne kadar sâhir mi, şair mi ikilemi yaşansa da Nef'î, son noktayı sâhir oldukları doğrultusunda koyar. Bu durumda söz, i'câz değil, sihir ürünüdür.

**Sihir etdiğini senden işitdim yine Nef'î
Yoksa sözünü hep senin i'câz bilirdim (G. 86)³⁰**

Nef'î, yaratıcılığıyla daima övünür. Çünkü o, mübdî' bir şairdir. İbdâ' sahibi olmak, seçkin şâir olabilmenin bir şartıdır. Mübdî'lik, yaratıcılığı, mucitliği çağırır. Hatta bir beytinde kendini "Hallâk-ı Ma'ânî " olarak nitelendirir. Nasıl ki her şeyi yaratan Allah ise, düşünceleri canlandıran, ona ruh veren de Nef'î'dir.

**Olsam n'ola Nef'î gibi Hallâk-ı Ma'ânî
İhyâ eden endîşeyi feyz-i nefesimdir (G. 39)³¹**

Nef'î'nin yaratıcılığının en güzel örneği şu beyitte kendini gösterir: Nef'î, Cebrâil olur ve Meryem'in İsâ'yı dünyaya getirmesi gibi kendisi de bulunması güç sözler söylemiştir.

**Feyz-i Rûhü'l-Kudüs'ü eyledi icrâ Nef'î
Meryem-âsâ kalemi nâdire-zây oldu yine (G. 107)³²**

Şair, muhterî' olmalıdır. Muhterî'lik de yine yaratıcılıkla ilgilidir. Şairi yaratıcı kılan nokta, hayâlleri, söylediği sözler, özgünlüğü, üslubu vs. dir. Bu yargıya Nef'î'nin kendini söz üstâdı olarak nitelendirmesinden varıyoruz. Çünkü onun kalemi az bulunan ince sözler söyleyen, özgün bir kalemdir. Dolayısıyla şair de yeni şeyler söylemeli, özgün olmalıdır. Şairin bu yönüne birkaç beyitte daha rastlamak mümkündür.

**Var mı bir Nef'î gibi üstâd-ı suhan insâf et
İhtirâ'-ı kalem-i nâdire-perdâzına bak (G. 64)³³**

Nef'î'yi farklı kılan, söz söylemedeki ustalığıdır. Şair, şiir sahasındaki ustalığı sebebiyle eşsizdir. Ondaki edâyı başka birinde görmek mümkün değildir. Bu yön, şairin özgünlüğünü, başka birine benzememesini de hatırlatmaktadır. Kısacası Nef'î, eşi benzeri olmayan bir şairdir. Hatta onun değerine paha biçilemez.

³⁰ Ey Nef'î, sihir yaptığını yine senden işittim. Yoksa senin sözünü hep acze düşürücü olarak bilirdim.

³¹ Ben de Nef'î gibi Hallâk-ı Ma'ânî olsam ne olur? Bir şey olmaz. Çünkü düşünceleri canlandıran, nefesimin bereketidir.

³² Nef'î, Cebrâil'in feyzini icra eyledi. Çünkü kalemi, yine Hz. Meryem gibi bulunmaz şey meydana getiren oldu.

³³ Nef'î gibi bir söz üstâdı var mı? Güzel ve ince söz söyleyen kaleminin benzersiz bir şey vücuda getirmesine bak! İnsaf et.

**Mânendi mi var Nef'î-i pâkîze-keîâmın
Bir kimsede gördün mü dahi tarz-ı edâsın (G. 93)³⁴**

Buraya kadar olan bölümde, şairliğin gereği nedir, iyi bir şair nasıl olmalıdır, şairden beklenen nedir, gibi birtakım konular üzerinde durduk. Bundan sonraki aşamada, çok sık rastladığımız “ tab’ ” ve “ dil ” kavramları üzerine düşüneceğiz.

Diğer şairlerimiz gibi Nef'î de kendi varlığı üzerine yapmış olduğu tanıtma ve değerlendirmeleri tab’ kavramı çerçevesinde ortaya koymuştur. Tab’, genel anlamıyla, “insanın yaratılış özelliği ve tabiatı” anlamlarına gelmektedir. Edebî bir terim olarak tab’, “şairin şair olarak yaratılış özelliği, doğuştan sahip olduğu şairlik yeteneğidir”. Şairi güçlü kılan da tab’dır. Aşağıya aldığımız örnek beyitlerde tab’ kelimesinin bu anlamıyla kullanıldığı açık ve net bir şekilde görülmektedir.

**Âferîn Nef'î yine tab'-ı gazel-perdâzına
Penc-beytin nüsha-i sihr-i beyândır her biri (G. 132)³⁵**

**Nice mümkün böyle vâdîde bu gûne penc-beyt
Urmayınca tab'-ı Nef'î hâme i'câz dest (G. 15)³⁶**

**Gazelde kuvvet-i tab'ın bilindi el-hak ey Nef'î
Ne bu vâdîde söz mümkün ne bir böyle gazel derler (G. 43/2)³⁷**

Nef'î, özellikle şu beytinde şairlik yeteneğini en güzel şekliyle ifade etmiştir. Çünkü şairin isti'dadı o kadar güçlü ve bereketlidir ki, renginin ve kokusunun güzelliğiyle nam salmış gül bile ondan renk ve koku dilenecektir.

**Tab'-ı Nef'î'den ki bâğ-ı nev-bahâr-ı feyzdir
Reng ü bû isterse gelsin eylesin deryûze gül (G. 72)³⁸**

Nef'î özgün bir şairdir. Çünkü onun şiirinde oluşturduğu manalar takdire değerdir.

³⁴ Pâkîze sözler söyleyen Nef'î'nin bir benzeri var mı? Onun tarzını bir başkasında gördün mü? - Nef'î'nin eşi benzeri yoktur. Onun tarzında şiir söyleyen bir başkası olamaz.-

³⁵ Ey Nef'î, gazel söyleme yeteneğine yine aferin. Çünkü o beytin her biri söz sihrinin nüshasıdır.

³⁶ Nef'î'nin şairlik yeteneği, hayretlere düşürücü kaleme el vurmayınca böyle bir vadede bu şekil beş beyit - gazel - söylemek nasıl mümkündür?

³⁷ Ey Nef'î, doğrusu gazelde şairlik yeteneğinin gücü bilindi. Çünkü bu vadede ne bir söz ne de gazel söylemek mümkündür derler.

³⁸ Bereketli bir ilkbahar bahçesidir ki gül, renk ve koku isterse; gelsin Nef'î'nin şair yaratılışından bunları dilensin.

**N'ola meftûn olsa diller güft ü gûy-ı çeşmine
Tab'-ı Nef'î gibi ma'nâ-âferîndir gamzesi (G. 128)³⁹**

Şair, kendini şairlik atna binmiş bir süvâri olarak hayâl eder ve şiir vâdisinde mağrur gezinen kişilerin bile kendisiyle boy ölçüşemeyeceğini ifade ederek övünür. Nef'î, burada esb kelimesini özellikle kullanır. Çünkü at nasıl ki şâha kalkarsa, kendisi de şâirlik atna binerek yüceleşecek ve şâha kalkacaktır. Böylece şiirde i'câz mertebesine ulaşacaktır. Yani şairliğinin doruklarını yaşayacaktır.

**Olmaz ey Nef'î bu vâdîde benimle hem-inân
Gelsin esb-i tab'ına mağrûr olan meydâna hep (G. 12)⁴⁰**

Nef'î, tab' kavramı üzerinde sıkça durur. Şairin bu konuda yapmış olduğu tanıtım ve değerlendirmeler de şiirsel anlatıma uygun olarak teşbih ve tavsifler şeklindedir. Ancak bunların sayısı çok değildir: "Esb, Hudâ-dâd" bunlar arasında sayılabilir. Şair, genellikle "tab'-ı Nef'î" şeklinde kullanmıştır.

Şair için önemli kavramlardan biri de "gönül"dür. Gönül, içsel ve ma'nânın kaynağı olduğu için değerlidir. Ayrıca gönül demek, şairdeki yaratıcılık yeteneği demektir. Çünkü şairlerin özgünlüğünde esas olan budur. Şair için önemli kavramların diğerleri "akıl, idrâk"tır. Bunlar şiirlerde söz konusu edilmiş; ama gönlün üstün yerini hiçbiri alamamıştır. Bu nedenle önce, gönül üzerinde durmayı uygun görüyoruz.

Nef'î de gönlü önemsemiş ve onunla ilgili çeşitli teşbihler yapmıştır. Bu teşbihlere geçmeden önce şairin, gönlündekileri kâğıda olduğu gibi yazdığını görmekteyiz. Şair, gönlündeki yangını öyle bir yazar ki neredeyse kâğıt bile yanacaktır. İçeride gizli olan (sûz), dışarıdakinden (söz) daha bârizdir.

**Nice zâhirdir ey Nef'î sözünden dildeki sûzun
Yazınca nüsha-i şî'rin kalemler yâna yazmışlar (G. 29)⁴¹**

Nef'î, gönlünü "levh-i mahfûz-ı suhan" olarak tanımlar. Şair, gönlünden geçenleri yazar. Zaten sözün söylenmeden önceki yeri de gönlüdür. Burada şairin şiir söyleme isteğinde olduğunu açıkça görürüz. Çünkü şair ancak içinde gizli olanları söyleyerek rahatlayacaktır.

**Levh-i mahfûz-ı suhandır dil-i pâk-i Nef'î
Tab'-ı yârân gibi dükkânçe-i sahhâf değil (G. 71)⁴²**

³⁹ Gönüller, gözün üzerine söylenen sözlere tutkun olsalar buna şaşılmamalıdır. Çünkü gamzesi, Nef'î'nin şairliği gibi takdire değer ma'nâlar gibidir.

⁴⁰ Ey Nef'î, bu vâdide benimle bir olan varsa, şairlik yaratılışıyla gurur duyan, daima meydana gelsin.

⁴¹ Ey Nef'î, içindeki yakıcılık, sözünden daha görünürdür. Öyle ki kalemler, şiir nüshasını yazarken yana yazmışlar.

Şairin gönlü hem şuh bir sâkî, hem kadeh, hem de şaraptır. Bu durumda o, başka bir şeye gerek duymadan, yalnızca gönlüyle bile bezm-i hâs düzenleyebilir.

**Etse Nef'î n'ola ger gönlüyle dâ'im bezm-i hâs
Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir gönül (G. 74)⁴³**

Şairin gönlü âb-ı hayâtle iç içedir. Bu nedenle gönlün Hızır'a bile minneti yoktur. Çünkü o, zaten âb-ı hayâta kavuşmuştur, onunla bir olmuştur.

**Hızra minnet çekme var sonra dil-i Nef'î gibi
Lûle-i Âb-ı hayât-ı feyz ile leb-ber-leb ol (G. 73)⁴⁴**

Şairin gönlü, gam girdâbına düşmüş bir gemi gibidir. Kenara çekilmek istese ona bile tâkati yoktur. Çünkü gönül artık, gam girdâbında rotasını kaybetmiş, sürüklenip duran bir gemidir.

**Düşdü fülk-i dil-i Nef'î yine girdâb-ı gama
Çâre yok azm-i kenâr etmeğe tedbîr edemem (G. 88/2)⁴⁵**

Nef'î, gönlünü nazm arsasının güreşçisi olarak görür ve şairlik gücüne güvenen varsa onu güreş meydanına çağırır. Burada da yine övgü söz konusu olup şair, şairlik gücünü gösterir ve kendisiyle boy ölçüşeceklerle meydan okur.

**Dil küştî-gîr-i arsa-i nazm oldu Nef'îyâ
Tutsun anınla kuvvet-i tab'ı olan güreş (G. 60/1)⁴⁶**

77. gazelin mahlas beytini⁴⁷ daha sonraki bölümlerde örnek olarak aldığımız için burada sadece gönülle ilgili yönü üzerinde duracağız. Bahsi geçen beyitte gönül, meyhâne olarak karşımıza çıkar. Bu benzetmede esas alınan nokta, mest ediciliğidir. Meyhâne nasıl şarabıyla insanları kendinden geçirirse, Nef'î'nin gönlü de ortaya çıkardığı şiirlerle mest eder.

⁴² Nef'î'nin temiz gönlü, dostlarının şairliği gibi kitapçı dükkânı değil, sözün levh-i mahfûzudur.

⁴³ Nef'î, eğer gönlüyle bir olup has bir meclis düzenlese ne olur? -Bir şey olmaz.- Çünkü gönül, hem kadeh, hem bir şarap, hem de bu şarabı dağıtan şuh bir sâkîdir.

⁴⁴ Var Nef'î'nin gönlü gibi bereketli âb-ı hayatın oluşu ile dudak dudağa ol. Sonra – gidip de - Hızır'a minnet etme!

⁴⁵ Nef'î'nin gönül gemisi yine gam girdâbına düştü. Onu kenara yönlendirmenin bir çaresini bulamam.

⁴⁶ Ey Nef'î, gönül, şiir arsasının pehlivanı oldu. Şairlik gücü olan, gelsin onunla güreş tutsun.

⁴⁷ Eş'ârın okudukça mest etmede yârânı

Nef'î dil-i pür-feyzin meyhâne midir bilmem (G. 77)

Nefî için de gönül, akıldan önceliklidir. Çünkü gönül, duyguların ortaya çıktığı yerdir. Şairlik için de duygusallık şarttır. Bir bakıma duygusallık, şairliğin gereğidir ve gönül, bu yüzden önemli bir yere sahiptir. Nefî, “Şarap kadehi aklını başından alsa, gam değildir. Yeter ki gamlı düşüncelerle perîşân gönüllü olma!” diyerek bunu dile getirir.

**Câm-ı mey aklın perîşân etse Nefî gam değil
Dil-perîşân olma tek efkâr-ı gam-endûz ile (G. 119)⁴⁸**

Bu beytinde de Nefî, akli ikinci plana atar ve gönlün üstünlüğünü gösterir. Yani aşk şarabının kadehiyle mest olmuş gönlün hâlinde akıl anlamaz.

**Mest-i câm-ı mey-i aşkı dil-i Nefî gibi ben
Akla mikdârını bildirmede taksîr edemem (G. 83)⁴⁹**

3) Çevre (Dönem):

Genel olarak şairler, eserlerinde kendilerini tanıtır ve şiirleri hakkında bir değerlendirmede bulunurken yer yer içinde buldukları sosyo-kültürel yapıya da değinmişlerdir. Bundan amaç, toplumu çeşitli yönleriyle tanıtmak değil, sanatını ve eserini tanıtmaktır. Bununla birlikte şâir, bize döneminin sanat anlayışıyla ilgili ipucu da vermiş olur.

Nefî, söz konusu edilen mahlas beyitlerinde toplum olarak iki çevreden bahseder: Bunlardan birisi okuyucu çevresi, diğeri ise kendi çevresinde yer alan şâirler takımındır. Sözü edilen ikinci grup, birincisine göre daha sınırlı kalmaktadır. Zaten çevre, daha çok şiirin etkisi, etkileme gücü açısından mahlas beyitlerinde bulunur. Önce bazı beyitlerde karşılaştığımız birinci çevreden (okuyucu çevresinden) bahsedelim.

Bu çerçevede Nefî, o dönem insanın sanat zevkini eleştirir. Bunu biraz da şikâyet şeklinde dile getirir. Çünkü dönemin okuyucu kitlesi, bilgisiz, câhil şâirlere meyletmiş; kemâl sahibi ve bilgili sanatçıların değerini anlayamamıştır. Nefî, bu durumdan duyduğu rahatsızlığı şöyle dile getirir:

**Bakmaz oldu kâmil ü dâniye Nefî çarh-ı dîn
Halk-ı âlem mâ'il ancak câhil ü nâdâna hep (G.13)⁵⁰**

Şair, “âlem, halk, yârân” sözleriyle kendi dışındaki insanları, diğer bir ifadeyle, okuyucu kitlesini kast etmiştir. Âlem, onun şiirlerine değer vermektedir. Çünkü şiirleri

⁴⁸ Ey Nefî, şarap kadehi aklını perîşân etse de gam değil. Yeter ki gam biriktiren düşüncelerle gönlün perîşân olmasın.

⁴⁹ Nefî'nin gönlü gibi ben de aşk şarabının kadehiyle kendimden geçmişim. Bu mestliğin miktarını akla bildirmek gibi bir kusur işleyemem.

⁵⁰ Ey Nefî, alçak felek bilgiliye câhile bakmaz oldu. Çünkü insanlar, câhile, bilgisize meyletmektedir.

âlemin dilinde vird-i zebân olmuştur. İnsanların Nefî'nin şiirlerini dillerinden düşürmemeleri bunun en güzel kanıtıdır.

**Nefî sözünü vird-i zebân eyledi âlem
Şimdengeri yâ defter ü dîvân ne belâdır (G. 43/1)⁵¹**

Nefî'nin şiirleri, bütün âlemi (insanları) mest edecek seviyededir. İnsanların bu eserlerden etkilenmeleri ve onları severek okumaları, şiirin başarısı hakkında bir değer ölçüsü olarak kabul edilebilir.

**Bâde-i aşka hum olmuş bir tabî'atden çıkar
Âlemi mest etse ey Nefî n'ola eş'ârımız (G. 47)⁵²**

Yârân, onun şiirlerini okudukça, mest olup kendilerinden geçer. Çünkü Nefî'nin şiirleri etkileyici, sarhoş edici bir güzelliğe sahiptir.

**Eş'ârın okudukça mest etmede yârânı
Nefî dil-i pür-feyzin meyhâne midir bilmem (G. 77)⁵³**

Şair, "yârân" sözüyle şâir zümresinin dışında kalan insanları kast eder. Nefî az sayıda rindâne gazel söylendiğini ve rind yaratılışlı kişilerin sözlerinden anlayan insanlardan râzı olduklarını belirtir.

**Böyle rindâne gazel az denilir ey Nefî
Kâ'iliz şive-i rindânı bilen yârâne (G. 105)⁵⁴**

Şiirin insanlar üzerinde ferahlatıcı, olumsuzlukları yok edici etkisi de vardır. İnsanlar şiir sayesinde gamdan kurtulup şevklenebilirler. Bu aynen zehrin sihirlenip zevk veren bir madde hâline dönüştürülmesi gibidir. Çünkü şiir de gamı def edip neşeyi getirmektedir.

**Nazmımızla n'ola kılsak gamı şevka tebdil
Zehri ey Nefî biz efsûn ile tiryâk ederiz (G. 48)⁵⁵**

⁵¹ Nefî, bütün insanlar senin sözünü dillerine doladı. Bundan sonra deftere, dîvâna gerek yoktur.

⁵² Ey Nefî, şiirlerimiz âlemi mest etse ne olur? Çünkü aşk şarabına küp olmuş bir yaratılıştan çıkar.

⁵³ Ey Nefî, feyz dolu gönlün bir meyhâne midir bilmem. Çünkü şiirlerin okudukça dostları kendinden geçirmektedir.

⁵⁴ Ey Nefî, böyle rindâne gazeller az söylenir. Rindlerin şivesini bilen dostlara boyun eğeriz.

⁵⁵ Ey Nefî, şiirimiz sayesinde gamı şevke değişsek ne olur? Çünkü biz zehri, büyüleyerek panzehir haline getiririz.

Yukarıda bahsettiğimiz tipler, belirsiz, genel çevreden alınmış tiplerdir. Bunun yanı sıra beyitlerde daha dar, daha belirli bir çevre olan şairler ve sanatçılar zümresi de yer almaktadır. Bunlar beyitlerde “şu’arâ, nazîre söyleyenler” şeklinde ifade edilmiştir. Beyitlerin genelinden Nef’î’nin nazîre söylemeye karşı olduğu sonucunu çıkarabionucunu çıkarabi göre, özgün hayâllere şekil veren, ona elbise giydirip somutlaştıran, yani hayâllere sûret veren, şâirdir. Dolayısıyla nazîre söyleyenlerin çoğu, yeni bir şey yapmamışlar, daha önce söylenmiş olanı bir efsâne gibi anlatmışlardır. Kısacası Nef’î’ye göre, nazîre yazan kişiler, özgün bir eser vücûda getirememişlerdir.

**Bu tarz-ı hâsa ey Nef’î yine sûret veren sensin
Nazîre söyleyenler ekserî efsâne yazmışlar (G. 30)⁵⁶**

Nef’î’nin şiirine de pek çok nazîre yazılmış; ancak nazîre yazarları şiirin kafiyesini daraltmaktan öteye gidememişlerdir. Çünkü şiire hâkim olan ruh, onu ilk ortaya koyan şair tarafından verilmiştir. Dolayısıyla nazîre tekrardan öteye gidemez.

**Hep nazîre der idi şi’rine Nef’î şu’arâ
Gazelin kafiyesin böylece teng etmeyecek (G. 69)⁵⁷**

Nef’î, şiirlerine nazîre söylenmesini istemez. Nazîre söyleyene kadar o gazelin olduğu gibi divana dâhil edilmesinin daha uygun olacağı görüşündedir.

**Nef’î gibi yârâne demem dahi nazîre
Yâ bu gazeli zîver-i divân ederim ben (G. 94)⁵⁸**

Bu beyitte de Nef’î, nazîreciliğe karşıdır. Nev-rûzun tatlı sözlü bülbülü de olsa sadrazamın şiirine nazîre söyleyemez. Sadrazam olarak görülen, tabi ki şiirin usta yaratıcısıdır.

**Nice mümkündür nazîre şi’r-i sadr-ı a’zama
Bülbül olsan lezzet-i güftâr ile nev-rûzda (G. 120)⁵⁹**

Pek çok şairimiz gibi Nef’î de kendi şairliğini tanıtop değerlendirenken, dönemin edebiyat kültürü içinde ün kazanmış, kendini ispatlamış isimleri üzerinde durur. Bu daha çok, geleneğin de etkisiyle, Arap ve İran şairleri ile boy ölçüşme şeklinde karşımıza çıkar.

⁵⁶ Ey Nef’î, bu özgün tarza şekil veren sensin. Nazire söyleyenlerse çoğunlukla efsane söylemişlerdir.

⁵⁷ Ey Nef’î, şairler senin şiirine hep nazire söylediler. Böylece gazelin kafiyesini de daraltmamışlar.

⁵⁸ Nef’î gibi bir dosta nazire bile söylemem. Bu gazeli, divanın süsü ederim.

⁵⁹ İlkbaharda sözün lezzeti ile bülbül olsan bile sadrazamın şiirine nazire söylemek mümkün müdür?

Nef'î, İran edebiyatında söz sahibi olan Urfî ve Hâfîz'ı kendine rakip seçmiştir. Urfî'nin, Hâfîz'ın şiirindeki edâya diyecek söz yoktur; ama kendi sözü daha seçkindir ve başta gitmektedir.

**Nef'î ne söz edâsına Urfî vü Hâfîz'ın
Ammâ benim ser-âmed ü mümtâzdır sözüm (G. 78)⁶⁰**

Nef'î, yine Urfî ile kıyaslar kendini. Urfî hoş-lehçe ise kendi de pâkîze-edâlıdır.

**Kalır mı ya Urfî'den söz söylemede Nef'î
Hoş-lehçe ise ger o pâkîze-edâdır bu (G. 100/1)⁶¹**

Nef'î, 17. yüzyıl şairlerinden Arapça-Farsça ve Türkçe'de eserler vermiş Muhteşem adlı şairi bile kışkıracak gazeller söylemek ister. Şairin herkesi kışkıracak, hayran bırakacak nitelikte şiirler söyleme isteğinde olduğu burada da açıkça görülmektedir.

**Nef'î de gazeller dese mümtâz u müselleme
Her birisi reşk-i revîş-i Muhteşem olsa (G. 117)⁶²**

Sonuç olarak şöyle bir değerlendirmede bulunabiliriz: Divan edebiyatında şairler, mahlas beyitlerini çoğu zaman tefahhur amaçlı kullanmışlardır. Bunu yaparken de ister istemez şiirde ve şairde bulunması gereken niteliklere değinmişlerdir. Aynı durumun, çalışmamızda da dile getirildiği açıkça görülmektedir.

Söz konusu edindiğimiz Nef'î Divanındaki gazellerin mahlas beyitlerinde de şiir ve şair hakkında bazı tanıtma ve değerlendirmelerin yapıldığına tanık olduk. Dikkatimizi çeken nokta, şairin bunları anlatırken kendi şiirinden ve kendi varlığından yola çıkmış olmasıdır. Bu konuda övgülü bir anlatım yolu seçmesi de şairin kendini yüceltmesi açısından kaçınılmazdır. Bundan hareketle iyi bir şiirde bulunması gereken özellikler nelerdir? İyi bir şair nasıl olmalıdır? Şairin döneme yönelik bir eleştirisi var mıdır? şeklinde soruları cevaplandırabiliriz.

Nef'î, bir bakıma, gazellerinin mahlas beyitlerinde işte tüm bu sorulara cevap vermiştir: Şiirde ma'nâ önemlidir. İçselliği yakalamak için ma'nâya inilebilmelidir. Şiirde yaratıcılık esastır. Bunun için de özgünlük yakalanmalıdır. Yeni söyleyişler bulmak, şiir sahasında söz sahibi olmak için önemlidir. Şair ancak böyle muhteri ve mübdi olur. Ayrıca şair, şairlik kimliğinin bir gereği olarak rind bir tavır sergilemelidir.

⁶⁰ Ey Nef'î, Urfî ve Hâfîz'ın şiir söyleme tarzına söz yok; ama benim sözüm bu yolda önde gidendir.

⁶¹ Nef'î, söz söylemede Urfî'den geri kalır mı? - Kalmaz – O hoş lehçeli ise, Nef'î de pâkîze-edâlıdır.

⁶² Nef'î de seçkin, herkesçe kabul edilmiş gazeller söylese, bunların her biri Muhteşem'in tarzında gidenleri kışkırtırsa!

Nef'î, nazîre söylenmesine karşıdır. Çünkü ona göre, nazirecilikte oluşturulan yeni bir şey yoktur. Sadece olanın üzerine bir şeyler oturtulmaya çalışılmakta, hatta olan aynıyla tekrar etmektedir. Bu nedenle nazireciliğe sıcak bakmaz. Şair, kendinin de bu âlemde söz sahibi olduğunu göstermek için kendini sahasında ün salmış kişilerle karşılaştırma yoluna gitmiştir. Bu sahada hiç kimsenin kendisiyle boy ölçüşemeyeceğini son derece övgülü bir dille anlatmıştır.

Kısacası yapılan tüm açıklamalar, dönem insanının şiirde aradıkları ortak zevkin mahlas beyitlerinde söz konusu edildiğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

- AKKUŞ, Metin. (1993). Nef'î Divânı, Akçağ Yay. , Ankara
- DİLÇİN, Cem. (1999). “Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü” “mahlas” mad., Ötüken Yayınları, s. 260, İstanbul
- KUT, Günay. (2000). “Bir Şâiri Değerlendirmedeki Yöntem: Ortak Malzemenin Kullanılışı ve İfade Şekli”, İlmî araştırmalar, S. 10, s. 169-176, İstanbul
- MENGİ, Mine. (2000). Divan Şiiri Yazıları, “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine”, Akçağ Yay., s. 72-81, Ankara
- TOLASA, Harun. (1982). “Divan Şâirlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri”, TDEA Dergisi, Ege Üniv. Sosyal Bilimler Fak., İzmir, S. 1, s. 15-47
- TÖKEL, Dursun Ali. (2003). “Divan Edebiyatında Eleştiri”, Hece Yay., Eleştiri Özel Sayısı, S. (77-78-79), s. 14-47, Ankara
- ÖZGÜL, M. Kayahan. (2003). “Tenkidi Eleştirmek”, Hece Yay., Eleştiri Özel Sayısı, S. (77-78-79), s. 7-13, Ankara
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1986), “mahlas” mad. Dergâh Yayınları, C. 6, s. 114-115, İstanbul
- ÜZGÖR, Tahir (1990), Türkçe Divan Dibaceleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 26-33, Ankara